

ТРУДОВИТЕ МИГРАЦИИ НА АЛБАНЦИТЕ ОТ МАКЕДОНИЯ. АСПЕКТИ И ПЕРСПЕКТИВИ ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО ИМ

Ивайло Марков

С настоящото изследване бих искал да проблематизирам някои аспекти, тенденции и перспективи на т. нар. трудови миграции, т.е. движенията индивиди и групи в търсене на “печалба”, средства за съществуване и по-добри условия на живот и труд. Това е проблематика, която е част от научните търсения на немалко изследователи, принадлежащи към различни научни направления. Предлаганият текст представя погледа на етнолога към тази проблематика. Аз ще спра по-конкретно своето внимание върху албанците от Република Македония, които по ред причини (за които ще стане дума в текста) представят пред изследователя предизвикателствата на един интересен и все още не добре проучен модел на трудова мобилност. Това от своя страна ще позволи да бъдат поставени и разгледани ред специфични изследователски въпроси, включително и от терминологично естество, във връзка с нарастващия корпус от текстове, предлагащи теоретични разработки и обобщения в областта на миграционистките изследвания.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основа за написването на тази статия е теренна работа в Р. Македония през 2008 и 2009 година¹. Бяха осъществени 3 теренни проучвания с продължителност между 10-15 дни, както и 3 по-краткотрайни командировки във връзка с други научни ангажменти (семинар, конференции), при което отново съм се старал да допълвам впечатленията и наблюденията си. Основен метод за набиране на информацията са етнографското интервю и наблюдението. Част от проведените интервюта са биографични – описват личен опит или опита на близки и роднини. Реализирани са около 35 интервюта, както и много други неформални разговори². По своята същност това е изследване на мигрантите и техните близки в Македония, в местата, излъчващи мигранти, на техния и техните близки разказ за гурбетчийския поминък.

Във връзка с това бяха посетени следните населени места: гр. Скопие, гр. Тетово, с. Желино, гр. Струга, с. Радолища, с. Дологожда, с. Добовяни, с. Лабунице, гр. Дебър, с. Янче, с. Брощица. Една част от интервютата са с македонци-православни, македонци-мюсюлмани (*торбеши*³) и *горани*. Това ми позволи да поставя миграционните движения на албанците от Македония в

¹ Теренните изследвания са свързани с работата по моята дисертация на тема „Съвременни трудови миграции на албанците от Македония“. Едно от теренните обхождания беше реализирано във връзка с двустранния изследователски проект „Динамика на работната мобилност на Балканите“, финансиран по Договор № БМ-4/ 2007 с Министерството на образованието и науката на България, резултат на съвместен проект с Министерството на образованието и науката на Република Македония.

² В текста при цитиране на пасажии от тези интервюта думите на респондентите са предадени дословно и без редакции, но в превод.

³ *Торбешите* са македонско население, приело исляма по време на Османската власт. В историческа перспектива, автори като Кънчов и Вайганд ги определят като българи-мохамедани, затова при цитиране на тези автори съм употребявал определението, ползвано от тях, когато става дума за първите десетилетия на ХХ век. Днес по-голямата част от торбешите се самоопределят като македонци и твърдят, че са съхранили „най-чистия македонски език“. Не са редки случаите, обаче, някои от тях да се декларират като албанци или турци при последните преброявания в Р. Македония.

търсене на печалба и средства за съществуване в контекста на една по-обща картина на трудовата мобилност в региона.

ТРУДОВИ МИГРАЦИИ СРЕД АЛБАНЦИТЕ В МАКЕДОНИЯ: ИСТОРИЧЕСКА ДИНАМИКА

Миграционните движения на населението извън родното място с различна продължителност, свързани с упражняване на различни дейности и с цел припечелване на средства за съществуване, са познати из различни части на Балканския полуостров. Известният на изследователите традиционен модел, датиращ от втората половина на XIX – началото на XX век, сред балканските народи е получил названието *печалбарство* или *гурбет* (Hristov 2008-A: 216). Печалбарството/гурбетът е основно мъжко занимание и има сезонен характер: гурбетчиите напускат родния край през пролетта и се завръщат обратно през есента. Срещу заплащане те изпълняват различни стопански дейности – както аграрни по своя характер (например наемно пастирство), така и свързани с различни занаятчийски задачи (дюлгерство, грънчарство) (Palairret 1987: 25-37). Тази традиционна трудова мобилност е свързана с редица специфични особености на обичайно-обредната система и на фолклора в родните региони на гурбетчиите – най-важните семейно-родови празници обикновено са групирани в определен период на годината, когато гурбетчиите се връщат по родните селища; сватбите също се правят в периода, когато заминалите “на печалба” се завръщат; трансформират се семейните и родствени структури, променят се социалните роли и семейно-родствените отношения и т.н. (Hristov 2008-A: 222-223).

Майкъл Паларе говори за три големи региона на Балканите през XIX век с концентрация на селища, излъчващи гурбетчии: централна България около Стара планина и Средна гора; Родопите, северно от Комотини; зоната, започваща от Западна България, съседните области на югоизточна Сърбия, минаваща през Косово, Македония и достигаща до планината Пинд (Palairret

1987: 23). Всъщност планинските райони в земите на днешна Западна Македония (регионите на Дебър, Тетово, Струга и Гостивар) са сред местата с най-стари традиции в това отношение. Ежегодно те излъчват значителни потоци от мъже – сезонни работници (*печалбари/гурбетчи*) – в този вид поминък тогава (втората половина на XIX век) е ангажирана 66 % и 69 % от мъжката сила, съответно в Тетовска и Дебърска кааза (Palairet 1987: 24).

В рамките на Османската империя посочената област е обитавана от население с различна етническа и/или религиозна принадлежност (Вайганд 1998; Кънчов 1900). Нерядко турци или *торбеши* са се самоопределяли или са били определяни за албанци или албанци са декларирали турско самосъзнание. Например Кънчов пише: *„Целият Горен Дебър е заплашен от поарнаутчване. Българо-мохамеданските села, които допират до арнаутски села, са вече двуезични. Торбешите смятат за гордост да се представят за арнаути...”* (Кънчов 1900: 90). Това е една контактна зона, в която културните взаимодействия и взаимно проникване са били по-скоро правило, отколкото изключения. Затова картината в етническо и религиозно отношение в тази част на полуострова е изключително пъстра и динамично променяща се, както в миналото, така в не по-малка степен и днес (Кънчов 1900; Малкълм 2001: 265-266).

В историческите извори от XVIII и XIX век печалбарите от тези райони често са обозначавани като *„арнаути”* или *„дошли от Арнаутлука”*. Тези мигрантски потоци от т. нар. *Арнаутлук*, обаче, са увеличавали население от различни общности, с разнообразна етническа и религиозна специфика. Като значителна част от населението, албанците също са участвали в тези движения. Тяхното присъствие е документирано както в рамките на Османската империя (Мала Азия, Тракия, Добруджа, Египет), така и извън нейните граници (Сърбия, Влашко, Молдова, Украйна) (Вайганд 1998; Гюзелев 2004; Муслиу 2001). През османския период албанското население от планинските

райони в днешна Западна Македония се препитава основно чрез овцевъдство. През зимата албанските овчари мигрират със стадата към Адриатическото и Егейското крайбрежие. Вайганд отбелязва в своята „Етнография на Македония”, че за разлика от *аромъните*, които тръгват на път с децата и покъщнината, албанските жени и деца остават на север. Много *геги*⁴ обаче се препитават като хамали по крайбрежието на Егейско море, в големите градове като Солун, например. По време на жътва други отиват като сезонни работници в Тесалия, дори Пелопонес (Вайганд 1998: 57-58). За *тоските* от Македония Вайганд отбелязва: „Тоските също като аромъните пътуват много по чужбина, за да избягат от лошите условия на живот в родината си. Цел на техните пътувания са Румъния (доста отдавна), след това Мала Азия, Константинопол, особено Египет, а в последните десетилетия предпочитат Америка. Благодарение на интелигентността и трудолюбието си много от тях са събрали значителни богатства. Излизането на доста албански вестници в Египет и Америка доказва, че тук броят на албанските преселници трябва да е твърде голям, а също и това, че у тях не е угаснала любовта към народност и майчин език” (Вайганд 1998: 58). По-възрастните жители на с. Желино, Тетовско пазят спомена за техни дядовци, които ходели на гурбет във Влашко. На територията на днешна България също е имало значителен брой албански поселения, от които днес само едно е останало – с. Мандрица, Ивайловградско. След Освобождението на България от османска власт останалите албански поселения са напуснати и техните жители се установяват в земите на днешна Украйна (подробно – вж. Гюзелев 2004).

Днес обаче е трудно категорично да се каже какъв е бил делът на албанците, препитаващи се от гурбет или коя от

⁴ Река Шкумби разделя албанското население на двете главни групи, отличаващи се със значителни специфики в езика и културата – териториите на северно от Шкумби се обитават от т.нар „геги”, а на юг живеят „тоските”. По-голяма част от албанците в Македония принадлежат към гегската група; около Струга има селища с албанци от тоскската група.

общностите в региона е преобладавала числено в гурбетчийските пътувания. Според мен поставянето на този въпрос, поне в този текст, не е от значение. Съществено в случая е наличието на една дълготрайна традиция на *гурбета*, станала структура във всекидневието на населението (срв. Карамихова 2003: 13). Това движение на работна сила тече без прекъсване с години и десетилетия с различна интензивност, с различни дестинации, като се променят и някои от неговите характеристики. Разглежданият регион има специфична историческа съдба. С раждането на новите държави на Балканите в края на XIX и началото на XX век печалбарите от планинските краища на Западна Македония ориентират своите маршрути повече на запад и на север към Сърбия, отколкото на изток към България (Hristov 2008-A: 224-225). Това се отнася и за значителния брой албанско население, останало извън границите на създадената през 1912 г. самостоятелна държава Албания. След Балканските и Първата световна война тези земи влизат в пределите на Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Кралство Югославия). По-късно, като резултат от мирните договорености след Втората Световна война, Вардарска Македония влиза в състава на СФР Югославия като една от шестте републики. Гурбетчийството сред албанците от региона продължава да следва установените от предходния период пътища и те се разселват широко из пределите на Югославия (най-вече в Словения и Хърватска, но и в останалите републики на бившата федерация); те работят като сладкари, хлебари, бозаджии и др. (Јовановски 2002: 83).

Моите теренни записи също показват, че през междувоенният период и през 50-те и 60-те години на XX в. гурбетът е предимно в рамките на самата Югославия – най-честите дестинации са Белград, Нови Сад, Загреб, Пула, Любляна и др. Тези миграции следват традиционния гурбетчийски модел и имат най-често сезонен характер. Основни занимания са споменатите сладкарство и хлебарство, но също така моите респонденти говорят за строителство и търговия със зеленчуци.

Първата половина на XX век е и времето, когато много албанци мигрират към по-далечни дестинации като САЩ, Австралия; най-вече това са мъжете от Преспанско-Стружкия регион.

Нов момент в установения модел на сезонните трудови миграции настъпва през 70-те години на отминалия XX век. Във връзка с набирането на работна ръка за нуждите на икономиката в някои западноевропейски страни, Балканите стават един от източниците за попълване на контингента на т. нар. „гастарбайтери” – поканени легално за определен период работници – първо във ФРГ⁵, а след това и в съседните Австрия, Швейцария и др. европейски държави. Скоро значителен брой албански мигранти търсят своето препитание в тези страни, много от които заминават без съответните договори, а просто следвайки по-рано заминалите роднини – тук само маркирам процеса на „верижна миграция”, а по-късно ще се върна към него при анализа на социалните мрежи.

По пътя на *гастарбайтера* тръгва мъжката част от населението – албанците мигрират към тези страни, за да печелят средства, докато жените и семействата им остават в родните селища, грижат се за дома, децата, възрастните родители. На пръв поглед са сменени само дестинациите. Миграцията пак е временна, сега обаче тя вече не е сезонна – *гастарбайтерите* остават за по-дълъг период от време в странство – година, две или повече. Нещата се променят още повече след 1973 г.: тогава отново първа Германия спира набора на работна ръка, последвана и от други западноевропейски страни. Надеждите, че постепенно твърде увеличил се брой гастербайтери ще намалее, като те се завърнат в родните страни, се оказват напразни. Някои от тях се връщат назад, но повечето остават. В резултат все по-голяма скорост набира процесът на „събиране на семействата”. Макар че

⁵ За да запълни липсата на работна ръка през 1955 г. Федералната република сключва споразумение за набиране на работници от Италия. Следват споразумения с Гърция и Испания (1960), Турция (1961), Мароко (1963), Португалия (1964), Тунис (1965) и Югославия (1968) (Oezcan 1994).

първоначално правителствата се опитват да предотвратят това, усилията им не се увенчават с успех. Събирането на семействата е прието като гражданско право. Променя се структурата на чуждото население. Във ФРГ, например, броят на мигрантите мъже намалява слабо между 1974 и 1981 г., но броят на жените и децата нараства (Castles, Miller 2003: 80). Така през 80-те години на XX век много от албанските мигранти довеждат семействата си в държавата-приемник, установявайки се там, записват децата си в местните училища и т. н.

Политическите и социални промени след разпадането на Югославия са поредният повратен момент от историческата съдба на региона. На политическата карта се появява независимата Република Македония, 25,17 % от населението на която е албанско (Попис 2002: 34). Мигрирането към Западна Европа продължава да следва втория модел на трудови миграции, който условно и работно ще нарека „гастарбайтерски”, макар че е трудно да го класифицираме категорично. Разбира се паралелно продължава съществуването на сезонните движения в рамките на бившето Югославско пространство – и Хърватска, и Словения, станали още през социалистическия период популярни за македонците (тук в значението на граждани на Р. Македония) като най-богатите сред републиките във федерацията, продължават да привличат за сезонна работа значително количество население (Bielenin-Lenczowska 2009). Това се потвърждава и от моите събеседници:

„От бивша Югославия – в Хърватска най-вече ходят, по крайбрежието. Те тия ходят и работят в сладкарници... И не са отсега. Те са от времето на Югославия още. И сега продължават... Хърватска е по-напред не само от България и Румъния, Хърватска е със стандарта на Англия. Хърватска отлага да влезе в Европейския съюз, защото в момента в Хърватска стандартът е много по-голям отколкото в Европейския съюз. Затова те имат статутът на Швейцария и Англия. Има голяма разлика. Има много чужди инвестиции. Месечната заплата е от 500 до 2000 евро. До 5000 евро

взимат доктори, докторантура кои имат завършена, магистри, професори... Толкова са напред, че знаят – ако влязат в Европа ще отидат към по-зле...”

Това мнение се споделя и от мой респондент родом от с. Бродец, който от 18 годишен живее в Хърватска (през лятото на 2009 беше на 24 години), където преди това се е установил по-големият му брат. Работят в пекарна. Той е категоричен, че иска да остане да живее в Хърватска, купили са там собствен апартамент. До Германия има желание да отиде, но единствено на екскурзия. Тяхната работа не е сезонна, те са целогодишно в гр. Пула, което отправя към гастарбайтерския модел.

Макар и за двата типа движения (както за сезонните, така и за тези следващи „гастарбайтерския модел”) да се ползва термина *печалбарство/гурбет* (на албански език *kurbet*), моите събеседници правят ясно смислово разграничение между тях. В разговорите за втория тип придвижване в търсене на работа и печалба изникват куп теми, които липсват, когато се говори за традиционния сезонен гурбет. Именно върху мигрантите от края на 60-те г. насам – временни за период от няколко години или установили се в съответната държава, върху взаимодействията между тях самите и между тях и останалите в родното място роднини и близки, бих искал да съсредоточа вниманието си тук.

МИГРАЦИЯ, РОДСТВО, СОЦИАЛНИ МРЕЖИ

70-те и 80-те години на XX век са времето, в което търсенето на работа и препитание извън родното място, в западноевропейските страни, се масовизира изключително и става основен поминък за хиляди албанци от Македония. Практически в посетените от мен селища няма къща, от която да няма поне един член на домакинството, който да е „на печалба”. За това масовизиране влияние оказват много и различни фактори, включително от политическо естество, които подробно не могат да бъдат обхванати в рамките на тази статия. Все пак е необходимо да маркирам накратко някои от тях.

Според Конституцията на СФРЮ от 1963 г. албанското население (както и унгарското във Войводина) има статут на „народност“, за разлика от другото специфично понятие – „народ“. Народът е потенциална държавообразователна единица и има право на самоопределение и дори отделяне, като формира република в състава на федерацията. Една народност, от друга страна е част от народ, който има своя отделна държава. Затова и народностите не могат да имат федерална единица под формата на република (Малкълм, Н. 2001: 404). Албанците от Косово са организирани в автономна област, но не такъв е случаят на албанците от Македония. Това придава допълнителен нюанс на изследваната група. Важен е фактът, че албанският език не е от южнославянската група, което не позволява и разпространението сред албанците на идеята за нова, „югославска“ идентичност. От друга страна те се ползват от всички споменати права на граждани на Югославия, заложили в Конституцията.

Трябва да имаме предвид обаче и някои други обстоятелства. Албанското население буди значително недоверие сред тогавашните югославски власти. По време на Втората световна война албански колаборационни отряди (т. нар. *балисти*) действат на страната на фашистка Италия и Германия. Сред македонското население често могат да се чуят спомени за балистите и техните изстъпления. Заедно с това нивото на образование по това време сред албанското население е ниско, защото те нямат училища на майчин език до Втората световна война. В последвалия след войната проект за „Нова“ Югославия, за модернизация и индустриализация, албанското население отново остава в известна степен маргинализирано – за разлика от високата миграция на македонското православно население по посока от селото към града, по-голяма част от албанските жители остават в своите родни села. В резултат сред македонското население традиционните рурални ценности повече или по-малко се променят, нараства женската заетост, докато албанските домакинства остават силно свързани със своите традиции,

ценности, а женският труд извън домакинството почти отсъства (Pichler 2009: 217-218). Значително по-висок е и демографският прираст на албанците, техните села се уголемяват, което често бива възприемано като заплахата. В администрацията и държавните институции обаче делът на албанско участие остава дълго време изключително малък – от една страна поради споменатото недоверие, а от друга поради малкия процент подготвени (образовани) кадри. Факторите се преплитат и е трудно да се оценят еднозначно – всеки конкретен случай е различен. Много от моите респонденти споделят, че за тях е било невъзможно да намерят работа и затова са тръгнали по пътя на гастарбайтерите.

От друга страна споменатата политика по набиране на работна ръка за някои от западноевропейските страни и отвореността на югославската икономика към тази политика, дава възможност на много албанци да търсят изход и да реализират собствените си жизнени стратегии за подобряване на условията си за живот като избират да търсят препитанието си като временни работници в Западна Европа. Главните дестинации стават Германия, Швейцария и Австрия. Днес моите събеседници говорят за пътуванията към тези страни като за традиция:

“Това вече в кръвта ни е влязло, да знаеш. Традицията е това. Ако се повтаря генерация след генерация, става традиция...”

Тези процеси обхващат и македонското население (вж. Стојановиќ- Лафазановска 2008). Но докато македонците имат по-големи възможности за държавна работа – в администрацията, индустрията и т. н., то за албанците много бързо работата в чужбина става основен поминък в значително по-голяма степен. Това оказва силно влияние върху семейно-родствените отношения, социалната организация и връзки в общността.

Повечето заминават с идеята да се завърнат обратно в родните селища. Главната цел е да спечелят възможно повече пари, за да подпомогнат своите семейства и да подобрят жизнените условия у дома. Във връзка с бързо нарастващото население за много семейства важен приоритет става и

разширяването на жизненото пространство – купуване на парцели земя, строеж на нови къщи, подобряване на цялостната инфраструктура в селищата.

Важно значение в случая играят социалните мрежи, които свързват мигрантите помежду им, както и с членовете на социалните им мрежи в родното място (Султанова 2003: 277-278). Миграционните социални мрежи обвързват заминалите мигранти, завърналите се мигранти и немигриралите в съвкупност от комплексни социални и междуличностни взаимоотношения (Massey et al 1993) чрез родство, приятелство и привързаност към общо родно място (Levitt 2001: 8). Установили се веднъж, тези социални мрежи предизвикват и поддържат последващи миграции – така се реализира известната ни от литературата и спомената по-горе “верижна миграция”. В този смисъл наличието на роднини или просто мигранти от същото селище/ регион и натрупаният от тях опит са в основата на определяне на дестинацията за „търсенето на печалба” от следващите поколения. Първите албански мигранти заминават по силата на двустранните договорености, както стана дума по-горе. Много голям процент от последвалите ги обаче са техни роднини и близки, които заминават, разчитайки на тяхната помощ и съдействие, живеейки и работейки полулегално или направо нелегално в съответните страни. Практически всички мои респонденти отговарят идентично, когато ги попитам как са заминали и защо точно тази дестинация са избрали: „имам там по-голям брат”, „имам в Цюрих вуйчо...” и т. н. В резултат се наблюдава тенденцията мигрантите да се концентрират в определени градове на съответните страни, понякога в определени квартали. (Ташева 2004: 27).

С течение на годините нараства броят на албанските мигранти. В края на 70-те и през 80-те години на XX в. в местата, в които се установяват като гастарбайтери, албанците създават свои етнически дружества и клубове, джамии, училища, в които се развива общественият и културният живот на мигрантите.

Имат свои кафенета, ресторанти, които посещават, магазини с хранителни продукти, откъдето пазаруват и т. н. Четат албански вестници, слушат албански радиостанции (Цафери, Х. 2004: 89-90).

„Имах приятели там, много приятели от тия краища на Македония.... Имахме там нашите клубове, албански клубове. Имаше джамии за мюсюлманите, имаше и православна църква. И католическа имаше. Значи всеки каквато вяра му допада и изповядва – може да ходи в тия верски обекти. Имахме албанска джамия там, бях член на тоя обект, на тая джамия. Ние сами я издържахме като членове – плащахме по 20 марки тогава месечно за издържане на джамията и за клуба.”

Семейството и роднините заемат изключително важно място в тези социални мрежи. Сред албанците в Македония продължават да съществуват разширени семейни домакинства. Обикновено селата са така структурирани, че се състоят от няколко махали (*mahallë*), в които живеят членовете на една и съща родствена група, т. нар. *fis* (срв. Pichler 2009: 221). Домакинството се състои често от две, три или повече семейни двойки – обичайно е дори женените синове да остават под един покрив със своите родители. Селищната ендогамия е широко разпространена, особено когато става въпрос за по-големи селища - или браковете се сключват в селището, или се правят чрез размяна на булки със съседни албански села. Позицията на всеки един отделен член на семейното домакинство зависи от родствените отношения, възрастта, пола. Главата на домакинството – обикновено бащата, се разпорежда с цялата собственост, като всеки един мъжки член трябва да допринася за благосъстоянието на цялото домакинство. Тази семейно-родствена структура запазва своите особености и през втората половина на XX век, а като гастарбайтери заминават по двама или трима от членовете на семейното домакинство. Характерно е, че това е изцяло мъжка миграция – по това албанските миграции се отличават от тези на македонците, както и от общата картина

на трудови мигранти от СФРЮ по това време, при които един значителен процент на мигриралите са жени. Приблизително около 31 % от всички трудови мигранти от Югославия през 1971 са жени (Вауџић 1977: 220).

На изпращаните от синовете средства разчитат останалите по родните места родственици:

„Мислиш за родителите. Защото те чакат от теб. Защото ти като отидеш в странство, имаш семейство и трябва да им помагаш. И непрекъснато си го мислиш – какво правят, как са там...”

Семейството, родствениците са важен елемент от миграционния опит, те са и фактори, които могат да създадат необходимост от заминаване в търсене на препитание и на „печалба”. Именно семейството (нуклеарно или разширено) е онази структура, в чиито рамки циркулират помощта, паричните средства, подаръците (срв. Glick Schiller, Fouron 2001: 51-60). Ето защо, за да спестят пари гурбетчиите ограничават до минимум своето потребление. Пазарува се от евтини магазини, избягва се всякакъв лукс, ходене по заведения, пари се дават само за най-необходимото. Много често 7-10 работници спят заедно в едно малко жилище, за да могат да делят парите за наема. Те изпращат регулярно средства на роднините за покриване на първостепенни жизнени нужди – храна, лекарства, дрехи, жилище. В типичния случай, когато мъжът заминава без семейството си, то остава под грижите на неговите родители. Парите се пращат не на съпругата и на децата, а на най-стария мъж, главата на домакинството, който определя за какво да бъдат изразходвани – това изрично беше подчертавано неколkokратно от моите събеседници на терен. Често спестени пари биват влагани в строеж на нови големи къщи, понякога в стартиране на собствен бизнес или пък се подпомага по-доброто и качествено образование на децата.

Освен този икономически по същество капитал, в рамките на социалните мрежи циркулира и един своеобразен социален капитал (по Пиер Бурдийо), с помощта на който мигрантите

сnižават заплахите и риска при миграцията, улесняват достъпа до пазара на труда, до жилище, до информация и т. н. На информация от роднини и близки, осъществили миграционни пътувания, разчитат тези, които ги следват; на първоначална помощ от тях се осланят в началото на мигрантското си битие. Един от моите събеседници – Имер (сам бил „на печалба“ като гастарбайтер девет години в Германия и Австрия) заявява, че ще изпрати двете си дъщери, след като завършат средното си образование в Р. Македония, да следват в Австрия, разчитайки на съдействието на живеещия там свой брат. В този ред на мисли самата миграция не просто зависи от мрежите – самата тя създава мрежи, като така се поддържат условията миграциите да не бъдат еднопосочни и ограничени времево и пространствено (Boyd 1989). Ето защо можем да говорим по-скоро за трудова мобилност, а не само за миграции.

Важно е в настоящото изследване да маркираме някои от културните аспекти на тази трудова мобилност. Мигрантът носи със себе си културните традиции (език, религия, обичаи, навици и поведение) на родното място. Както видяхме, част от всекидневието му е свързано с джамията, албанският клуб и т. н. Създава се една специфична мигрантска субкултура в мястото на пребиваване. Вече отбелязахме, че прекараното време в чужбина вече не е няколко месеца, а няколко години. Тези места на социален и културен живот съдействат за запазване на елементи от културния модел и идентичност, носени от родните места на Балканите.

Но мигрантът придобива и нов опит, усвоява нови културни форми и образци; завръщащият се в родното място донася нов поглед към света, нови ценности, нови модели на консумация и потребление, нови технологии. Например строят се нови, модерни къщи със съвременно обзавеждане и техническо оборудване. В някои случаи за всеки един от синовете се строи отделен етаж, със няколко стаи, собствена кухня, баня и тоалетна. Твърде често, особено в последните две десетилетия, това вече са

отделни къщи за всеки от синовете, събрани в един общ двор (Снимка 1 и 2).

Снимка 1

Снимка 2

Самият архитектурен изглед на гастарбайтерските къщи често подсказва за местата, където са работили собствениците им – в с. Брощица например съвсем наблизо една до друга са издигнати 2 къщи съответно в алпийски и средиземноморска стил, „донесени” респективно от Австрия и Италия⁶ (Снимки 3 и 4).

Заедно с това се подобрява цялостният вид на селищата. Моите събеседници разказват, че в селището съществува специален фонд, в който всяко домакинство според това колко членове има „на печалба” и съобразно доходите им, трябва да внася определени суми. С гордост разказват, че когато държавата почти е забравила за техните селища, те сами с парите от този фонд ги благоустрояват – така в много от посетените от мен селища са асфалтирани улиците, построени са училища, мостове, чешми, ремонтират се религиозни обекти. От тези пари се отделя и за подпомагане на тежко болни хора в селото, както и за

⁶ Село Брощица/ Броштица се намира в община Център Жупа, близо до Дебър. Заселено с македонци-мюсюлмани. Подобни архитектурни примери могат да се видят и в много албански селища. Това е характерна особеност за целия регион, затова в случая си позволявам да покажа снимки от Брощица – тук визуалният пример е много ясен.

докарване на умрелите „на гурбет”, за да бъдат погребани в родните им места.

Снимка 3

Снимка 4

Прави впечатление и повишеното самочувствие, както е видно конкретно от думите на един от моите събеседници:

„Цяла Европа съм обиколил. Няма столица в Европа, в която да не съм бил. В Америка, в Азия; само в Африка не съм бил. И знам как функционира светът. А има хора, които не са излизали и от Скопие. И тоя по друг начин мисли, други са му навиците, някои неща не може просто да ги схване...

Ще ги схване, ама след 20 г., а тогава ще е късно и за него, и за кръга, в който живее. Чак тогава ще го постигне тоя интелект, а тогава вече няма да му е потребен”.

Престижът е също важен елемент в този план. По-голяма част от мигрантите нямат възможност да спечелят висока позиция в приемащото общество, работят нискоквалифицирана работа, често – нелегално. Така възможност да се реализират в социално престижен аспект и да издигнат своя статус те имат само в родното си място. Помагайки за оцеляването и благополучието на роднините и близките, мигрантът издига своя социален статус сред родната си общност. Израз именно на този престиж е строежът на големи къщи или пък показването на материално благополучие при завръщане в Македония, като прекарване на времето в местните кафенета, карането на скъпи

коли с чужди регистрационни номера (от Австрия, Германия, Швейцария – Снимки 5 и 6), ползването и показването на модерни мобилни телефони или просто ползване на немски или английски думи и фрази (Bielenin-Lenczowska 2009).

Снимка 5

Снимка 6

Големите къщи на по няколко етажа в албанските села са особено видим отличителен белег. Те са така построени, че да бъдат видими както за местната общност, така и много често за «другите», минаващи през селището. Особено ясно това изкрystalизира през последните две десетилетия. Ползвани са скъпи материали, множество декоративни архитектурни елементи (колони, парапети, корнизи), така че да бъдат демонстрирани богатство и състоятелност. Тази показност в много случаи е продукт на желанието и представата за «модерния начин на живот» (Pichler 2009: 231). Много често тези къщи са празни през голяма част от годината, тъй като техните собственици работят извън страната (Снимка 7).

Демонстрацията на заможност има и един друг аспект, свързан със споменатата в началото позиция на албанското население в македонската държава. Кризата в края на 80-те години, последвана и от кризата с разпадането на Югославия се оказва значително по-тежка за македонската общност. Безработицата в държавата тогава нараства, а по голямата част от работещите в администрацията, в сферата на услугите, промишлеността са македонци. Благодарение на социалните мрежи, които обвързват мигрантите с родните им места и близките им, тази криза засяга по-малко албанската общност. Затова откритото демонстриране на богатство за голяма част от албанското население е важен маркер на тяхната общностна идентичност и претенция за ново място в обществото.

Снимка 7

В този контекст ще отбележа и пищните сватби. Характерно не само за албанската общност, но и за останалите мигранти от региона на Западна Македония е, че сватбите са съсредоточени лятото в периода юли-август. Тогава селищата кипят от живот, всеки ден се правят по две, три, понякога и повече сватби. Това е времето, когато преобладаващият брой от мигрантите ползват своите годишни отпуски и се прибират по родните селища. Дори днес са изключение смесените бракове с австрийки, германки (такива примери има предимно през последните години). Както отбелязах, често булката произхожда от същото селище, от което и младежът. Това е друг важен маркер на силна споделена общностна идентичност и поддържане на тесни връзки между мигрантите и техните места на произход. Сватбената церемония обикновено включва шумна процесия през селището от скъпи коли, със силна албанска музика, клаксони и развяване на албанския флаг, така че да бъде подчертано богатството на мигрантите и най-вече – тяхната идентичност. За всички тези

хора, които през по-голяма част от годината са далеч от родното място, сватбените ритуали са важен момент, отпращащ към произход, етническо единство и съзнание за общност (Pichler 2009: 230).

Както отбелязах по-горе, обикновено първоначалната цел на мигрантите е да прекарат в съответната страна определен период от време, достатъчно дълъг, за да могат да спечелят съответна сума пари, чрез която да търсят ново начало за себе си и за семействата си в родното място. Подобно на традиционния гурбетчийски модел парите се печелят «там», за да се харчат «тук», у дома. (Hristov 2008-B: 142). Често моите събеседници отбелязват, че са поемали по пътя на гастарбайтера с идея не просто да осигурят жизненото си съществуване, но и да започнат свой малък бизнес в родното място:

“Казах си – добре, на мен ми трябва добра печалба. Не съм харчил много, парите ги пазих така, много. Не ги харчих за нищо. И ето това сега е наше, частно е (хотел, построен със средства, спечелени като гастарбайтер – бел. моя – И. М.). Имах намерение такова – да отворя нещо тука.

И желанието ми се изпълни...”

Понякога обаче става така, че по ред причини постигането на желаната цел не е така лесно, завръщането непрекъснато се отлага или дори в определен момент категорично се отхвърля като възможност. Процесът се улеснява още повече, когато съпругата се присъедини след време към своя съпруг или когато семейната двойка е мигрирала заедно. Така значителна част от излезлите като гастарбайтери се превръщат в „емигранти” и се установяват на новото място, отглеждат децата си там, а някои от онези, които са излезли от Македония през 70-те и 80-те години на XX век, имат вече и внуци, родени в приемната страна. Те са получили образованието си там, имат работа, по-добра от тази на своите родители. Моите събеседници говорят за тяхната асимиляция:

”Докато бях в Австрия се запознах с хора, които са отишли шейсет и осма година, още тогава. Значи аз ги видях тях...

Те са били първо сами до осемдесета година. Тогава осемдесета година си взели и жените там...И когато ги видях аз техните внуци – те говорят помежду си на немски. Не говорят на майчиния си език. В училището са на немски, в забавачницата с децата - също и там на немски. И когато си дойде в къщи детето, баща му е много изморен, той няма време да говори с детето си. Ще си легне и значи телевизора като го пуснеш – пак немски.

Там правят асимилация...

На тях им трябва раждаемостта да се увеличи, защото им е ниска раждаемостта. Дават на хората гражданство – австрийско, германско, каквото и да е. И знаят че за 30-40 години човекът става тотално друг. Нон стоп си ти с германци, австрийци и се асимилираш и твоя майчин език полека- полека го губиш. На второто или на третото поколение и стоп – вече ти си асимилиран.”

Така представени нещата – емигранти, скъсали връзките с родното си място, променили напълно идентичността си – би трябвало да останат извън сферата на моя интерес, доколкото аз се интересувам от връзките и отношенията между мигрантите, между приемащите и изпращащите общества. В днешния глобален свят, обаче, е трудно да говорим за пълна асимилация в най-чист вид. През втората половина на XX век миграциите и разместването на населението достигат непознат мащаб, както в количествено, така и в пространствено отношение. Това, което категорично различава сегашното положение, е нивото на развитие на медиите и комуникациите, особено Интернет-комуникациите, по-евтиния и бърз транспорт (виж Aparutai 1996). Тези нови условия променят характеристиките на отношенията между мигранти и немигранти, като позволяват формирането на множествени идентичности у мигрантите (Vertovec, Koen 1999). На преден план излиза разграничението на територия, нация и култура, които са идеологически обвързани в идеята за познатата ни нация-държава (Гелнър 1999) и поставят на дневен ред дискусиите относно концепциите за хомогенната

национална идентичност и култура, приемани за даденост. Миграцията поражда създаването на многоизмерни социални и културни пространства вътре в единното географско пространство на нацията-държава. Поради непрекъснатия поток на мигранти през границите, териториите на нациите-държави се трансформират в комплексни социални пространства, разделени понякога на няколко паралелни общности, определени според етнически или социални характеристики (Чапо Жмегач 2008: 444).

В тази връзка изследователите говорят за транснационализъм и за транснационални мигранти. Всъщност от началото на 90-те години на XX век парадигмата на транснационализма замества класическата концепция за анализ на постмиграционните феномени, според която те се разглеждат под ъгъла на асимиляцията и интеграцията (Glick-Schiller, Basch and Blanc-Szanton 1992; Vertovec, Koen 1999; Portes, Guarnizo and Haller 2002). Транснационализмът се разглежда като процес, при който мигрантите създават и поддържат многоизмерни социални отношения, които свързват обществата на дестинация и тези на произход. Транснационалните отношения между мигранти и немигранти съществуват въпреки наличието на географски, културни и политически граници. Нина Глик-Шилер дори заменя термина е/имигрант с *трансмигрант*, стремейки се да изтъкне новите характеристики на тези хора спрямо класическата концепция за мигрант.

Трансмигрантите конструират и променят своята включеност в повече от една общност (Glick-Schiller, Basch 1995: 48). Те остават свързани с родната си земя и родни места чрез действията и мислите си. Затова всъщност, когато моите събеседници говорят за асимиляция, често в същия разговор изричат думи, опровергаващи казаното по-рано от самите тях. Техните роднини, установили се със семействата си в Германия или Швейцария, продължават да изпращат средства и подаръци в рамките на семейно-родствения кръг в родното място, да съдействат на роднините, когато е необходимо. Много от

мигрантите от първата генерация се завръщат след 30 или повече години, прекарани в чужбина, строят или купуват къщи в родните си места, за да останат в последните дни на своя живот там, където са се родили. Тяхното желание да се върнат, неосъществено дълго време поради икономическите условия и/или политическите обстоятелства, след тяхното пенсиониране бива постигнато. Децата и внуците им продължават да живеят и работят в съответната страна.

Особено показателен е случаят на двама братя албанци. Споменатият по-горе Имер, работил 9 години в Германия и Австрия, е построил малък хотел в Скопие. Неговият брат е мигрирал още в началото на 80-те години в Австрия, но е довел по-късно и съпругата си и е установил семейството си там, отгледал е и внуците си. Сега е пенсионер. Въпреки това, той продължава да поддържа изключително близки връзки с Имер: активно участва в развитието и управлението на хотела. Всеки месец той прекарва 15 дни в Македония, поемайки напълно работата, с която през останалите 15 дни се занимава Имер. Самият Имер през това време се занимава с друг бизнес в Турция.

Заедно с това непрекъснатият приток на нови мигранти към областите, вече заселени с албанци второ и трето поколение, е с двупосочно въздействие. Често клубовете и дружествата в тези страни подпомагат по-лесното устройване и намиране на работа за новодошлите. Много често родените в Германия, Австрия или Швейцария се връщат в Македония само за да вземат жена от родното или някое от близките селища. Не са редки случаите, в които и жени търсят своя партньор в родния край. През последните години този феномен има и своите чисто практични подбуди – при намаленото търсене на работна ръка в тези страни и практически прекратеното издаване на документи за работа, женитбата става един от малкото легални пътища за получаване на необходимите документи. Важно обаче в случая е, че новите мигранти носят със себе си специфичната локална албанска култура и поведенчески навици. В резултат се наблюдава дори

сред третото поколение мигранти интерес към културното наследство на местата, от които са дошли техните предци и от които непрекъснато прииждат нови хора, търсещи препитанието си – интересът е към танци, песни, обичаи, традиционни храни и етно-мотиви в облеклото. Сформират се фолклорни състави и се отварят ресторанти с (албанска) национална кухня. Не са малко и онези, които чувстват дълбока вътрешна емоционална връзка с родния край. Те участват в политическия живот на страната, участват в различни граждански инициативи за развитие както на национално, така и на местно ниво – това е, което Нина Глик-Шилер и Джордж Фаурон наричат „национализъм от разстояние” (Glick-Schiller, Fouron 2001: 4).

Както стана дума, обаче, албанците от Република Македония са един своеобразен случай. Като мигранти от Македония те имат различен етнически произход. Страната на произход се възприема от всички тях като територия и гражданство, но не и като (собствена) националност. В този смисъл, както отбелязват и други изследователи на албанските трудови мигранти (Bielenin-Lenczowska 2009; Pichler 2009: 214-216), релевантно ли е в случая да се говори за транс-*национални* (курсивът мой – И.М.) мигранти и отношения, доколкото понятието отпраща до англо-американския концепт за нацията-държава? Моите събеседници, когато говорят за Родината нямат в предвид Република Македония. Родината за тях е родното място, родната улица, семейството, приятелите. Още повече, че през последните години течащите сред албанската общност процеси извеждат на преден план идеята за етно-културното единство на всички албанци – от Албания, Косово и Македония. Така албанските мигранти са част от една етно-културна общност, пръсната между различни територии и държави. Затова е предложено заместване на термина транснационални с *трансдържавни* (Bielenin-Lenczowska 2009) или *транстериториални* (Pichler 2009: 214-216). При подобен казус Мила Маева предложи концепцията за *трансетатичността*, по

повод мобилността на мигриралите в Република Турция български турци (Маева 2004).

Въпросът остава отворен и едни бъдещи проучвания биха прецизирали терминологичните проблеми както по отношение на това понятие, така и във връзка с други неясноти, само набелязани в този текст. Предстоящите по-детайлни изследвания биха позволили да се направи по-плътно описание на особеностите на трудовите миграции на албанското население от Македония. Това ще бъде добра предпоставка за изграждане на по-релеватна теоретична концепция, коригираща редица западни теоретични парадигми, използвани като инструмент за анализ на различаващите се значително балкански реалности на феномена „трудова мобилност”.

ЛИТЕРАТУРА

Вайганд, Г. 1998: Етнография на Македония. София: РИВА, 1998.

Гелнър, Ъ. 1999: Нации и национализъм. София: Панорама, 1999.

Гюзелев, Б. 2004: Албанци в източните Балкани. София: МЦИМКВ, 2004.

Јовановски, П. 2002: Миграциони движења на албанската популация во Република Македонија – Прилози XXXI, 2002, №1, 67-85.

Карамихова, М. 2003: За проекта и сборника. – В: Карамихова, М. (съст.) Да живееш там, да се сънуваш тук. Емиграционни процеси в началото на XXI век. София: МЦИМКВ, 2003, 7-20.

Кънчов, В. 1900: Македония. Етнография и статистика. София: БКД, 1900.

Маева, М. 2004: Етнокултурна идентичност на мигрирали български турци. Дисертация. София, 2004

Малкълм, Н. 2001: Кратка история на Косово. София: ЛИК, 2001.

Муслиу, С. 2001: Албанците во Украина. – В: Прв меѓународен научен собир „Иселеништвото од Македонија од појавата до денес“. Крушево 3-5 август 2000 година. Скопје, 2001, 307-317.

Попис 2002: Попис на населението, домаќинствата и становите во Македонија. Книга XIII. Вкупно население, домаќинства и станови. Државен завод за статистика. Скопје. [http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf; последно посещение 12. 06. 2009 г.]

Стојановиќ-Лафазановска, Л. 2008: Миграција и хабитус. Македонската емиграција во Германија. Скопје: Институт за фолклор, 2008.

Султанова, Р. 2003: Транснационализмот како подход при изучавањето на постмиграционниот опит на мигрантите – В: Карамихова, М. (съст.) Да живееш там, да се снуваш тук. Емиграциони процеси в началото на XXI век. София: МЦИМКВ, 2003, 268-291.

Ташева, М. 2004: Етничката формација и последиците од неа – примерот на Албанците. – В: Втор меѓународен научен собир „Иселеништвото од Македонија од појавата до денес“ – етничко организирање на иселениците. Струга, 20-22 ноември 2003 година. Скопје, 2004, 24-29.

Цафери, Х. 2004: Фактори кои влијаат врз чувањето или губењето на националниот идентитет на иселениците со потекло од Македонија. – В: Втор меѓународен научен собир „Иселеништвото од Македонија од појавата до денес“ – етничко организирање на иселениците. Струга, 20-22 ноември 2003 година. Скопје, 2004, 83-93.

Чапо Жмегач, Я. 2008: Ограничени трнсационалности: да бѣдеш наследник на хървати в Германия. – В: Дечева, М. (съст.) Динамика на националната идентичност и транс-националните идентичности в процеса на европейска интеграция. София: Парадигма, 2008, 443-458.

- Apadurai, A. 1996:** Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. University of Minnesota Press, 1996.
- Baucic, I. 1977:** Regional Differences in Yugoslav External Migration – In: Kostanick, H.ed., Population and Migration Trends in Eastern Europe. Boulder: Westview, 1977.
- Boyd, M. 1989:** Family and Social Networks in International Migration: Recent Developments and new agends – International Migration Review, 1989, 23 (3), 638-670.
- Bielenin-Lenczowska, K. 2009:** Different models of labour migration in contemporary Macedonia – or what does *pečalba* mean now? – Paper presented at 5th InASEA Conference: "Migration to, from, and in Southeastern Europe: Intercultural Communication, Social Change and Transnational Ties", Ankara, Turkey, 21-24 May 2009.
- Castles, St. and M. Miller 2003:** The Age of Migration. Palgrave Macmillian, 2003.
- Glick-Schiller, N., L. Basch and C. Blanc-Szanton 1992:** Transnationalism: A new analytic framework for understanding migration – In: N. Glick-Schiller, L. Basch and C. Blanc-Szanton (eds.) Toward a Transnational Perspective on Migration, New York: New York Academy of Sciences, 1992, pp. 1-24
- Glick-Schiller, N., L. Basch 1995:** From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration – Anthropological Quarterly, 1995, 68 (1), 48-63.
- Glick-Schiller, N., G. Fouron 2001:** Wake Up Laughing. Long distance nationalism and the search for home. Durham–London, Duke University Press, 2001.
- Hristov, P. 2008-A:** Trans-border Exchange of Seasonal Workers in the Central Regions of the Balkans 19th – 20th Century). – In: Ethnologia Balkanica, 12, 2008, 215-230.
- Hristov, P. 2008-B:** Trans-Border Migration: the Example of Western Macedonia. – In: Karabinova, D., A. Kasabova and A. Krasteva (Ed.) Migration in and from Southeastern Europe. Ravenna: Longo Editore, 2008, 141-150.

Levitt, P. 2001: The Transnational Villagers. Berkley–Los Angeles–London, University of California press, 2001.

Massey, M. et al 1993: Theories of International Migration. A Review and Upraisal – Population and Development Review, 1993, 19 (3), September, 431-466.

Oezcan, V. 2004: Germany: Immigration in Transition.

[<http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=235>;

последно посещение: 18. 06. 2009 г.]

Palairat, M. 1987: The Migrant Workers of the Balkans and their Villages (18th Century – World War II) . – In: Roth, Kl. (ed.), Handwerk in Mittel-und Sudosteuroopa. Munich, 1987, 23-46.

Pichler, R. 2009: Migration, Architecture and the Imagination of Home(land). An Albanian-Macedonian Case Study. – In: Brunnbauer, U. (Ed.) Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations in the (Post-) Yugoslav Region 19th – 20th Century. Munchen: R. Oldenbourg Verlac, 2009, 213-235.

Portes, A., L. E. Guarnizo and W. Haller 2002: From Assimilation to Transnationalism: Determinants of transnational political action among contemporary migrants – Paper presented at conference: “Économie de bazar dans les métropoles euroméditerranéennes”. Lames, Aix-en-Provence, 29–31 May, 2002.

Vertovec, S., R. Cohen 1999: Introduction – In: Vertovec, S., R. Cohen (eds.) Migration, Diasporas and Transnationalism. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Ld, 1999.